

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційне дослідження Ткачівської Марії Романівни
«Культурно-емотивні закономірності відтворення лексики обмеженого
вжитку в українсько-німецькому художньому перекладі», подану на
здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності
10.02.16 – перекладознавство. – Харків, 2021. – 674 с.

Вивчення тексту поданої на захист дисертації та наукових праць її авторки – М. Р. Ткачівської, що опубліковані за темою дисертації, дає підстави зробити такі висновки.

Актуальність теми дисертаційного дослідження. У своїх розвідках я неодноразово наголошував, що українські мовознавці приділяють недостатню увагу проблемі вивчення обценної – дійсно цензурної – лексики, зокрема в царинах лексикографічної (фразеологічної) і перекладацької практик. Основними причинами цього вбачається, по-перше, певне ігнорування в українській лінгвістиці питань, пов'язаних із функціонуванням обценізмів, оскільки знакові праці з цієї проблематики досі є нечисленними (О. Гаврилів, Д. Квеселевич, Л. Ставицька, С. Форманова та ін.). Здебільшого мовознавці займаються питаннями «вищих» прошарків ненормативної лексики – сленгом, арго, жаргоном, суржилом, евфемізмами й дисфемізмами. По-друге, навіть в епоху глобалізації та демократизації українського суспільства, лінгвісти свідомо чи підсвідомо притримуються меліоративних настанов радянської лексикографії (фразеології), яка нав'язувала рестрикції щодо фіксації обценних лексичних / фразеологічних одиниць. По-третє, українські науковці не реагують достатнім чином на неабияку динаміку сьогоденних мовних змін, оскільки залишаються чинними застарілі норми щодо стилістичного маркування активновживаної лексики української мови, тобто норми не відповідають актуальним зсувам лексичного складу по вертикалі стилістичних регістрів (прикладом тут може слугувати той факт, що у зв'язку із пострадянським періодом демократизації українського суспільства частина

лексики української мови перейшла від нижчих стилістичних реєстрів до вищих, однак україністи, передусім словникарі, належним чином на це не зреагували). І по-четверте, частина населення України знаходиться і донині під впливом норм радянського етикету, коли існувала величезна прірва між нормованим і розмовно-невимушеним мовленням, посилювана вимогою до дотримання норм спілкування в усіх галузях публічної діяльності радянської людини, яка стимулювалася жорсткими рестрикціями стосовно функціонування зниженої лексики в радіомовленні, кіно- та друкованій продукції.

Спільною для названих причин є їхня діахронічна залежність від соціокультурної ситуації, оскільки саме остання визначає етикетні норми та ціннісні настанови на тому чи іншому часовому відтинку розвитку певного лінгвосоціуму. Сьогоднішня соціокультурна ситуація в Україні ще й досі не позбавлена рудиментів радянського періоду у вигляді деяких етикетних норм в українській спільноті та меліоративних настанов у лексикографії. Наслідком цього є те, що активновживані в усіх верствах української спільноти обценізми, зокрема матизми, фактично не фіксуються як тлумачними, так і перекладними словниками. Виникає парадокс: іноземець, вивчаючи українську мову, не має можливості засвоїти один з актуальних її пластів – обценну лексику (мат), через що виникають численні комунікативні девіації. Не допомагає виправити ситуацію і стрімкий розвиток електронних словників, оскільки тут простежується значне відставання українського мовознавства від західноєвропейського.

Викладені вище причини мають як суто лінгвістичне, так і соціокультурне підґрунтя. Відповідно, неадекватне сприйняття обценної лексики як українськими мовознавцями, так і українським суспільством у цілому простежується і в міжмовній, і в міжкультурній перспективах. Оскільки переклад є діяльністю, що спрямована не лише на відтворення мовного, але й культурного змісту, передача обценної лексики становить неабияку проблему для перекладачів. Саме орієнтування українських перекладачів на соціокультурну ситуацію, передусім моральні настанови в українському

суспільстві, змушує їх часто ігнорувати адекватністю передачі іншомовної обценної лексики українською мовою. З огляду на це дисертаційна праця М. Р. Ткачівської, присвячена розв'язанню проблем, пов'язаних із перекладом лексики обмеженого вжитку (ЛЮВ), зокрема обценізмів, є безумовно на часі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Опоновану дисертацію виконано у межах наукової теми, що розробляється на кафедрі іноземних мов і перекладу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Дослідження перекладів творів відомих українських та зарубіжних письменників у контексті взаємодії культур» (затверджена МОН України за № 0113U002861).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Детальне ознайомлення із дисертаційним дослідженням М. Р. Ткачівської дає підстави стверджувати, що авторка при опрацюванні теоретико-методологічного підґрунтя вивчення ЛЮВ крізь призму українсько-німецького перекладу чітко дотрималася принципів сучасної лінгвістики – антропоцентризму, експансіонізму, експланаторності та функціоналізму. При цьому теоретико-методологічна база дисертації є показово міждисциплінарною, оскільки вона спирається на положення культуроорієнтованого перекладознавства, лінгвокультурології, соціолінгвістики, лінгвістики емоцій та ін., а також на теорію перекладу, зокрема теорію художнього перекладу та часткову теорію українсько-німецького перекладу.

Цей синтез наук позитивно вплинув на глибину розкриття поняття «лексика обмеженого вжитку» та на об'єктивність теоретичних висновків. Саме широке загальнонаукове тло дало змогу М. Р. Ткачівській довести гіпотезу дослідження, а також методологічно коректно й науково виважено визначити мету, об'єкт і предмет вивчення та окреслити завдання дисертаційної праці, які досить повно охоплюють зміст останньої.

Прикметно, що теоретико-методологічне підґрунтя пропонованої дисертації спирається на досить серйозний фактичний матеріал, яким слугують

74 твори сучасних українських письменників (оригінальні тексти та їхні німецькомовні переклади), із яких зроблено вибірку фрагментів, що містять ЛОВ, загальною кількістю 18885 слововживань. Для встановлення ступеня вживаності ЛОВ залучені дані Генерального регіонального анотованого корпусу української мови та корпусу COSMAS II Інституту німецької мови імені Ляйбніца в Маннгеймі.

Симбіоз теоретичного осмислення об'єкта дослідження та практичного опрацювання фактичного матеріалу найчіткіше зреалізувався в методиці, яку запропонувала здобувачка для досягнення мети своєї наукової розвідки. Ця методика спирається на низку процедур як загальнонаукових (гіпотетико-дедуктивний метод, описовий метод та ін.), так і власне лінгвістичних методів (дефініційний аналіз, компонентний аналіз, зіставний аналіз, контекстний аналіз, порівняльно-перекладознавчий аналіз, інтерпретаційний аналіз та ін.).

Ступінь обґрунтованості та достовірності результатів дисертаційної праці М. Р. Ткачівської визначається значною мірою логічною і завершеною структурою її дослідження.

Так, у першому розділі роботи – «Лексика обмеженого вжитку як об'єкт перекладознавчого дослідження» – дисертантка окреслила теоретичні засади своєї праці, розкривши при цьому різні підходи до трактування поняття «ненормативна лексика» в лінгвістиці. Важливим моментом дослідження є визначення авторського поняття «лексика обмеженого вжитку» на тлі виокремлення його категорійних ознак. При цьому авторка дисертації розкрила перспективи вивчення цього поняття з позицій перекладознавства.

У другому розділі опонованої дисертації – «Методологічні засади перекладознавчого дослідження лексики обмеженого вжитку» – здійснено аналіз проблеми взаємозв'язку перекладу й культури та ролі перекладача у досягненні повноцінності перекладу ЛОВ (труднощі перекладу ЛОВ). У цьому ж розділі М. Р. Ткачівська запропонувала власну методику культурно-емотивного вивчення відтворення лексики обмеженого вжитку в українсько-німецькому перекладі та репрезентувала матеріал дослідження.

У третьому розділі дисертаційного дослідження – «Культурно-емотивні закономірності відтворення образливої лексики обмеженого вжитку в українсько-німецькому перекладі» – з'ясовано особливості українсько-німецького перекладу підкласів, груп і підгруп ЛОВ. При цьому дисертантка детально розкрила специфіку відтворення передусім лайливої та табуйованої ЛОВ. У свою чергу, закономірностям перекладу різних прошарків соціальної і територіальної ЛОВ присвячений четвертий розділ, який називається «Культурно-емотивні закономірності відтворення соціальної та територіальної лексики обмеженого вжитку в українсько-німецькому перекладі». Тут здійснено аналіз арготизмів, жаргонізмів, сленгізмів і діалектизмів, тобто тієї емотивно конотованої лексики, яка створює неабиякі перешкоди при перекладі.

Насамкінець, у п'ятому розділі роботи – «Трансляторний потенціал лексики обмеженого вжитку в її функційному репозитарії» – М. Р. Ткачівська проаналізувала українсько-німецький переклад гри слів, фразеологізмів, вигуків, евфемізмів, вставних слів та іншомовних вкраплень як складників функційного репозитарію ЛОВ. Важливим висновком, який зробила дисертантка в цій частині роботи, є те, що універсальними відповідниками для відтворення німецькою мовою багатьох українських пейоративів, сексофолізмів, міфологем, арготизмів, жаргонізмів і сленгізмів є скатологізми, бо інвективна стратегія і в українській, і в німецькій лінгвокультурах є саме скатологічною. І навпаки, специфічним способом перекладу ЛОВ є стилізація, характерна для відтворення передусім сленгізмів і територіальних діалектизмів.

У цілому ж, опонована дисертація у структурному плані відповідає меті та завданням дослідження, оскільки вона складається з анотацій українською та англійською мовами, зі вступу, п'ятих розділів із висновками до кожного, загальних висновків, списку використаних наукових (950 поз.), лексикографічних (51 поз.) джерел і джерел ілюстративного матеріалу (74 поз.). Загальний обсяг роботи становить 674 с., обсяг основного тексту – 432 с. (22 авт. арк.). При цьому слід відзначити чітку архітекtonіку цієї праці, де кожний наступний розділ, підрозділ, пункт чи підпункт є логічним продовженням

попереднього, послідовний виклад матеріалу, сконденсовані висновки після кожного підрозділу й пункту, місткі загальні висновки з накресленням перспектив пропонованого дослідження. Глибшому й адекватнішому сприйняттю теоретичної і практичної частин роботи сприяють додатки.

Автореферат дисертаційної роботи стисло й чітко відображає основні положення та основний зміст наукового дослідження М. Р. Ткачівської.

Наукова новизна одержаних результатів. Положення наукової новизни відповідають визначенням завданням опонованої дисертації та кореспондуються з її загальними висновками. Новим є запропонований здобувачкою напрям перекладознавчих досліджень – теорія перекладу лексики обмеженого вжитку. Ця теорія ґрунтується на культурно-емотивному підході до аналізу ЛОВ в українсько-німецькому художньому перекладі. Певною новизною відзначається процедура перекладацького аналізу ЛОВ, яка передбачає, зокрема, виявлення культурно-емотивних закономірностей відтворення цих одиниць у перекладах сучасних українських художніх творів німецькою мовою та встановлення можливостей перекладу ЛОВ у межах її функційного репозитарію, який формують передусім гра слів, фразеологізми та іншомовні вкраплення. Новим є також запропонований дисертанткою алгоритм рекомендацій перекладачам щодо передачі ЛОВ в українсько-німецькому перекладі.

Наукове й практичне значення одержаних результатів. У дисертації М. Р. Ткачівської здійснено теоретичне узагальнення та нове розв’язання наукової проблеми, оскільки авторка запропонувала культуроорієнтовану теорію перекладу лексики обмеженого вжитку. Положення цієї теорії є певним внеском у загальну теорію художнього перекладу, в інтерпретативну теорію художнього перекладу та в часткову теорію українсько-німецького перекладу. До того ж, отримані результати можуть сприяти розв’язанню низки актуальних питань у галузях лексичної семантики німецької та української мов, зіставного мовознавства, зіставної лінгвокультурології, етнолінгвістики, соціолінгвістики та лінгвокраїнознавства.

У практичному плані результати опонованого дослідження можуть бути використані у курсах і спецкурсах із теорії та практики художнього й усного перекладу (розділ «Лінгвістичний підхід до перекладу»), лексикології німецької мови (розділи «Лексичне значення», «Класи лексики»), а також у спецкурсах із перекладу ЛОВ, фразеології, лінгвокультурології та соціолінгвістики. Матеріал дисертації може бути корисним при укладанні словників, написанні підручників і посібників із теорії та практики художнього перекладу.

Апробація результатів дослідження. Сформульовані в дисертації теоретичні висновки доповідалися та обговорювалися на 13-и міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: конференції Асоціації Українських Германістів (Одеса, 2012, Львів, 2010, 2018, 2020); «Contemporary issues in philological sciences: experience of scholars and educationalists of Poland and Ukraine» (Lublin, 2017); «Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства і міжкультурної комунікації (ELLIC)» (Івано-Франківськ, 2016, 2017); «Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу» (Харків, 2015, 2017); «European Science and Technology» (Мюнхен, 2013); «Язык и межкультурные коммуникации» (Вільнюс – Мінськ, 2013); «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 2012); «Ukrainisch–deutsche Begegnungen: Sprache, Literatur, Didaktik» (Львів, 2010).

Публікації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження повністю відображено у 63-х одноосібних наукових публікаціях, зокрема в 37-ми статтях у фахових українських виданнях, 2-х статтях у зарубіжних спеціалізованих виданнях, у 2-х зарубіжних колективних монографіях, 8-ми статтях – у інших виданнях, а також матеріалах і тезах 14-ти доповідей на міжнародних наукових конференціях (загальний обсяг 16,42 авт. арк.).

Відсутність порушення академічної доброчесності. Аналіз змісту дисертаційної праці М. Р. Ткачівської вказує на дотримання авторкою вимог академічної доброчесності, оскільки в дисертації є коректні посилання на джерела інформації в разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей,

а також надано достовірну інформацію про методики й результати досліджень і джерела використаної інформації.

Оцінка мови та стилю дисертації. Текст опонованої дисертації написаний із дотриманням наукового стилю української літературної мови, хоча зрідка трапляються мовні огріхи. Здобувачка вживає, зокрема, лексичні одиниці, які належать до кальок-росізмів або за своїм значенням є недоречними в тексті наукової роботи, напр.: *установка* замість *настанова* (с. 55, 56, 69), *напрямок* замість *напрямок* (див., напр.: с. 54, 56, 59), *прояв* замість *вияв* (див., напр.: с. 49, 50, 57), *проявлятися* замість *виявлятися* (див., напр.: с. 58, 63, 78), *висловлювання* замість *висловлення* (див., напр.: с. 120, 166, 263), *лінгвістичний* замість *лінгвальний* (див., напр.: с. 66, 69, 122, 186), *складова* замість *складник* (див., напр.: 122, 176), *у рамках* замість *у межах* (див., напр.: с. 143, 177, 635). Окрім цього, у тексті дисертації простежуються зовсім нечисленні випадки орфографічних (див., напр.: с. 66, 114, 185, 189, 197, 198, 205, 215), стилістичних (див., напр.: с. 73, 89, 145, 163, 227) та технічних хибодруків (див., напр.: с. 26, 42, 89, 123, 153, 245), а також уживання займенника *котрий* замість *який* з метою приєднання підрядного означального речення до головного, що не зовсім коректно (див., напр.: с. 72, 129, 158, 163). Дещо невдалим є термін *анально-екскремальний* (див., напр.: с. 91, 92, 100), оскільки друга частина цієї композити складається з іменника *екскременти*, тому правильний варіант – *анально-екскрементний*. Недоречним також є авторське вживання прикметника *презентний* у значенні «репрезентативний» (див., напр.: с. 100, 106). Словосполучення *коллективное бессознательное* перекладається з російської мови на українську як *колективне несвідоме*, а не як *колективне безсвідоме* (див., напр.: с. 114). Позитивним є той момент, що дисертантка значною мірою притримується Правопису 2019 року, однак якщо пишеться *проект* (див., напр.: с. 236), то слід писати і *проекція*, а не *проекція* (див., напр.: с. 160, 412). Потрібно було б також уніфікувати термінологію, яку українські мовознавці запозичили свого часу з російської мови, не дотримуючись при цьому правил, що притаманні деривації української мови, напр.: рос. *функциональный*,

контекстуальний, концептуальний, інтертекстуальний, категоріальний і под. Так, авторка дисертації пише *функційний* замість *функціональний* (див., напр.: с. 34, 35, 36). І це правильно. Однак водночас натрапляємо на *контекстуальний* (див., напр.: с. 34, 52, 222), *текстуальний* (див., напр.: с. 392, 401), *інтертекстуальний* (див., напр.: с. 428), *інтелектуальний* (див., напр.: с. 177, 188, 262), *категоріальний* (див., напр.: с. 47, 51), хоча має бути *контекстний, текстовий, інтертекстовий, інтелектний, категорійний*.

Окремі побажання та зауваження до змісту дисертації. Як і будь-яка самостійна, оригінальна дослідницька робота, присвячена актуальній мовознавчій проблематиці, дисертаційна праця М. Р. Ткачівської викликає певні зауваження, що потребують додаткової аргументації.

1. Деяких уточнень вимагає методологія опонованої праці, оскільки, зважаючи на міждисциплінарність перекладознавства, дисертантка застосовує у своїй науковій праці цілу низку лінгвістичних і нелінгвістичних методів. І це позитивний момент. Однак усталеність деяких методів викликає застереження. Це стосується, зокрема, лінгвокультурологічного методу, бо досі не існує чітко визначеної дослідницької процедури, яка репрезентувала б цей метод. Власне, існують лише непоодинокі спроби опрацювання такого методу, але ці спроби залишаються ще на рівні авторських алгоритмів у плані залучення інших – усталених – методів. Тому заяви деяких науковців про існування лінгвокультурологічного методу є виключно декларативними. З огляду на це дисертантці слід було б у другому – методологічному – розділі (с. 227) чітко розтлумачити, що вона розуміє під поняттям «лінгвокультурологічний метод».

2. Методологічно некоректним певною мірою є те, що авторка дисертації не надала належної уваги такому актуальному для українського суспільства поняттю, як «суржик». Це мовне явище має як соціальну, так і територіальну природу, домінуючи над українською мовою фактично на всій території України. Суржик – це некодифікована просторозмовна мова, якій властивий власний прошарок лайливої лексики. До того ж, персонажі у творах сучасних

українських письменників часто послуговуються суржилом у своєму мовленні, тому суржик являє собою цікавий феномен для перекладознавчої науки.

3. У назві опонованої дисертації, у предметі та меті дослідження мова йде про культурно-емотивні закономірності відтворення ЛОВ. Це означає, що поняття «культурно-емотивні закономірності» є стрижневим у праці М. Р. Ткачівської. Утім, ні у Вступі, ні у Висновках, ні в самій роботі ці закономірності чітко не названі. Зважаючи на це, потрібно було б подати їхню класифікацію або їхній перелік, щоб читач міг зрозуміти, про що йдеться, оскільки Рис. А. 5 і А. 6, які покликані унаочнити ці закономірності, збивають певною мірою з пантелику. До того ж, саме на доведення об'єктивності існування згаданих закономірностей слід було б спрямувати гіпотезу пропонованого дослідження.

4. Відома українська дослідниця обценної лексики Л. Ставицька зазначала: «Я вважаю, що лінгвіст має вивчати мову не такою, якою вона начебто мусить бути, а такою, якою та є насправді». Це означає, що мовознавці, досліджуючи цю лексику, яка чинить чи не найсильніший вплив на реципієнтів, не повинні соромитися чи уникати жодного слова, бо в мові немає нічого зайвого або непотрібного. Утім, М. Р. Ткачівська як особистість, що має, очевидно, високі морально-етичні стандарти, особливо лайливі та грубі, на її думку, лексичні одиниці подала в тесті дисертації завуальовано – через три крапки. Це деякою мірою неадекватний підхід для мовознавчої праці, оскільки читач – потенційно навіть іноземець – не повинен здогадуватися, а має точно знати форму й зміст кожного досліджуваного слова. Тим більше, що це призводить до певних парадоксів. Так, дисертантка подас скорочену форму *бля* від обценізму *блядь* повністю, натомість сам цей обценізм завуальовує трьома крапками (с. 593). До того ж, обценізми німецької мови, навіть найгрубіші – на кшталт *Scheißkerl* (с. 272) або *Wixer* (с. 643), не подаються через три крапки, за винятком хіба що деяких прикладів (див., напр.: с. 82, 600).

5. Сумнівною є належність частини слів, поданих у таблиці А. 5 (с. 597), до лексики обмеженого вжитку, оскільки їхнє функціонування не обмежується

низьким стилем, напр.: *дембель, дурень, класно, кретин, самогон, селюк, сивуха, фізра, шнапс* та ін., що підтверджує поширення таких слів в українських засобах масової інформації, а також у розмовному мовленні. У класифікації самої авторки, у якій вона поділяє лексичний склад мови на три стилістичні реєстри – високий, нейтральний і низький, ці лексеми належать більшою мірою до нейтрального реєстру, ніж до низького.

Висновок. Ці мої зауваження й міркування мають здебільшого рекомендаційний характер, а також можуть бути враховані у подальших наукових розвідках авторки дисертації. У цілому ж слід констатувати, що Ткачівська Марія Романівна створила оригінальну й солідну працю. Це дає підстави вважати, що дисертація «Культурно-емотивні закономірності відтворення лексики обмеженого вжитку в українсько-німецькому художньому перекладі» цілком відповідає вимогам до докторських дисертацій «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 607 від 15.07.2020 р., а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.16 – перекладознавство.

Доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іноземної філології,
перекладу та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі,
завідувач кафедри

Підпис К. І. Мізіна ЗАСВІДЧУЮ

Відрук одержано 16.09.2021р.

Вчений секретар спецради Мр. Г. Г. Морозова